

Тема: Клімат та рослинність як чинники ґрунтоутворення

1. Клімат як чинник ґрунтоутворення.

Кліматичні показники відіграють важливу роль у формуванні характеру ґрунтових процесів, тому що з ними тісно пов'язаний водно-повітряний і тепловий режими ґрунту, а відповідно – спрямування біологічних процесів. Головним джерелом енергії ґрунтових процесів служить сонячна радіація, води – атмосферні опади.

Термічні групи кліматів виділяються за рядом температурних показників (температура, опади, вологість, тривалість сухого та волого сезонів), вони розташовуються на планеті у вигляді широтних смуг, закономірно характеризуються певними типами рослинності та ґрунтів, тому ці пояси (смуги) отримали назву *ґрунтово-біокліматичних поясів*.

У термічних поясах виділяють зони зволоження (групи кліматів) за коефіцієнтом зволоження. Спосіб характеристики клімату як фактора водного режиму ґрунтів був застосований у ґрунтознавстві *Г.М.Висоцьким* у вигляді коефіцієнта зволоження (Кз) території:

За характером зволоження прийнято виділяти такі групи кліматів (за Кз):

- дуже вологі (екстрагумідні) – $>1,33$;
- вологі (гумідні) – $1,33-1,00$;
- напіввологі (семигумідні) – $1,00-0,55$;
- напівсухі (семиаридні) – $0,55-0,33$;
- сухі (аридні) – $0,33-0,12$;
- дуже сухі (екстрааридні) – $<0,12$.

Наприклад, для зон України коефіцієнт зволоження складає для: лісостепової – 1,00; лісо-лугової – 1,38; степової чорноземної – 0,67, сухих степів – 0,38.

Клімат має прямий і опосередкований вплив на ґрунтоутворення. *Прямий вплив* – це безпосередня дія на ґрунт атмосферних факторів: зволоження, промочування, висихання, нагрівання, охолодження тощо. *Опосередкована роль* клімату як фактора ґрунтоутворення полягає ось в чому:

- клімат – важливий фактор розвитку біологічних і біохімічних процесів. Він зумовлює тип рослинності, темпи утворення або руйнування органічної речовини, склад та інтенсивність ґрунтової мікрофлори, фауни;

- атмосферний клімат істотно впливає на водно-повітряний, температурний і окисно-відновний режими ґрунтів. ;
- з кліматичними умовами тісно зв'язані процеси перетворення мінеральних сполук у ґрунті (напрямок і темпи вивітрювання, акумуляція продуктів ґрунтоутворення).
- клімат багато в чому визначає процеси вітрової та водної ерозії ґрунтів.

2. Роль рослинності у ґрунтоутворенні.

В.А.Ковда (1973) зробив підрахунок, що вся біомаса на суші складає $3 \cdot 10^{12} - 1 \cdot 10^{13}$ т, основну біомасу на земній кулі створює вища рослинність, тому саме вона відіграє найважливішу біологічну роль у ґрунтоутворенні. Зелені рослини – єдине першоджерело органічної речовини в ґрунті. Головна їх функція – забезпечення біологічного кругообігу речовин, тобто поглинання з ґрунту елементів живлення і води, синтез органічної маси, повернення її у ґрунт після закінчення життєвого циклу.

Характер участі рослин у ґрунтоутворенні різноманітний і залежить від типу рослинності. У ґрунтознавстві для характеристики впливу рослин на ґрунтоутворення розрізняють такі *рослинні формації*:

- група деревинних формацій: тайгові ліси, широколистяні ліси, вологі субтропічні та вологі тропічні ліси;
- група перехідних деревинно-трав'янистих формацій: ксерофітні ліси й чагарники, савани;
- група трав'янистих формацій: суходольні й заболочені луки, трав'яні прерії, степи помірного поясу, субтропічні чагарникові степи;
- група пустельних формацій – суббореальних, субтропічних і тропічних;
- група лишайниково-мохових формацій: тундри, болота.

Лісова рослинність, як сказано вище, переважає за своєю біомасою, являє собою складний багатоярусний біогеоценоз, має багаторічний життєвий цикл, щорічно відмирає незначна частина її біомаси, в основному – у вигляді поверхневого опаду; азот і зольні елементи зосереджені в багаторічній біомасі, вилучені з біологічного кругообігу; опад утворює лісову підстилку, при розкладі якої утворюються кислі сполуки, які вимиваються вниз по профілю й активно взаємодіють із мінеральною частиною ґрунту.

Фізичне випаровування води в лісах незначне, панує низхідний потік вологи, в результаті відбувається вилуговування і вимивання продуктів ґрунтоутворення з профілю, ступінь якого залежить від типу лісу.

Трави мають меншу сумарну біомасу, скорочений життєвий цикл (1-3 роки). Під трав'яною рослинністю джерелом утворення гумусу є корені, надземна маса значно менша; гідротермічні умови здатні стимулювати швидкий розклад органічних решток. Вони збагачені азотом, зольними елементами, які щорічно повертаються у верхню частину профілю – формується “м'який” гумус, насичений кальцієм, гуматного типу. Такі умови сприяють формуванню чорноземів зі значним вмістом гумусу, високим рівнем родючості, а також лучних, лучно-болотних, дернових та інших типів родючих ґрунтів.

Мохово-лишайникова рослинність має обмежену біомасу, яка після відмирання попадає тільки на поверхню ґрунту, мохи мають високу вологостійкість, що сприяє перезволоженню, консервації рослинних залишків, утворенню торфу.

Хід виконання роботи

Завдання 1.

На карті кліматичного районування світу вказати (*Додаток 3*):

- а) термічні пояси;
- б) умови зволоження в межах термічних поясів.

До кліматичної схеми світу рекомендовано використовувати наступні умовні позначення і нанести їх в зарамочне оформлення схеми:

- а) типи кліматів за тепловим режимом, тобто термічні пояси – кольорами:

- 1) Холодні (полярні) – синій.
- 2) Холодно-помірні (бореальні) – фіолетовий.
- 3) Тепло-помірні (суббореальні) – зелений.
- 4) Теплі (субтропічні) – оранжевий.
- 5) Жаркі (тропічні) – червоний.

- б) типи кліматів за характером зволоження (за коефіцієнтом зволоження, Кз) – штриховою різної інтенсивності:

- 1) дуже вологі (екстрагумідні) – >1,33;
- 2) вологі (гумідні) – 1,33–1,6;
- 3) напіввологі (семигумідні) – 1,0–0,55;
- 4) напівсухі (семиаридні) – 0,55–0,33;
- 5) сухі (аридні) – 0,33–0,12;
- 6) дуже сухі (екстрааридні) – <0,12.

Завдання 2.

На карті світу позначити (*Додаток 4*) типи рослинності.

До схеми рослинного покриву світу рекомендовано використовувати наступні умовні позначення, обов'язково відмітивши їх в позарамочному оформленні схеми. Рослинні формації забарвлюйте кольорами, а всередині груп для розчленування на групи – штриховки:

1 Деревинні формації – зеленим

- 1) тайгові ліси;
- 2) широколистяні ліси;
- 3) вологі субтропічні ліси;
- 4) змінно-вологі (листопадні) тропічні ліси;
- 5) вологі тропічні ліси.

2 Деревинно-трав'янисті формації – оранжевим

- 1) ксерофітні ліси й чагарники;
- 2) савани;
- 3) лісостепи.

3 Трав'янисті формації – салативим

- 1) луги;
- 2) прерії;
- 3) степи;
- 4) чагарникові степи.

4 Пустельні формації – жовтим

- 1) напівпустелі;
- 2) пустелі.

5 Лишайниково-мохові формації – голубим

- 1) тундра;
- 2) болото.